

O'zbek Tili Taraqqiyot Bosqichlari

Gafarova Shahnoza Hayrullayevna¹

Annotatsiya: Maqolada til va ta'lim muammolari va uning echimlari zamonaviy ta'lim- tarbiya jarayonida ko'rib chiqilgan. Tilini anglagan holda, ongli ravishda o'rganish uchun lisoniy bilimlarning o'rni favquloddadir, bu bilimlarsiz, ulardan tamoman bexabar holda ona tilini o'rganishning imkoni yo'q. Mutaxassislar til kompetentsiyasining ikki asosiy unsuridan, ya'ni nutqiy tajriba va til haqidagi bilimlardan tashkil topishini aytarkan, bu bilimlarning zaruriylikini ta'minlaydilar. Til ta'limining maqsadida ko'zda tutilgan ayni kompetentsiyasini shakllantirish, til haqidagi bilimlarsiz mumkin emas.

Kalit so'zlar: Til va ta'lim, yondashuv, kasbiy va shaxsiy xususiyatlar, muammo va echimlar.

Bugun mamlakatimizda “Yangi O'zbekiston – yangi Renessans sari” shiori ostida ta'lim sohasida ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ta'lim to'g'risidagi qonun yangi tahrirda qabul qilindi, Maktabgacha ta'lim tizimida 6-7 yoshli bolalar uchun standart joriy etildi, umumiy o'rta ta'lim 11 yil etib belgilandi, o'rta maxsus ta'lim uch yildan ikki yilga tushirildi, ikki yillik kasb-hunar maktablari tashkil etildi. Oliy ta'lim tizimida sirtqi, kechki, masofaviy ta'lim shakllari joriy etildi. Kredit modul tizimi joriy etilmoqda, oliy ta'lim tizimi qamrovi oshib, xalqaro andozalarga yaqinlashmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son qarori ilovasining 4-bandida “Maktabgacha, umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim o'quv dasturlarining uzviylikini ta'minlash” topshirig'i belgilangan. Unga ko'ra Ta'lim inspeksiyasi hamda Maktabgacha ta'lim, Xalq ta'lim va Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari tomonidan fan dasturlarining mazmun mohiyati, mavzularning mantiqiy ketma-ketligi va uzviylikini ta'minlash hamda ta'lim oluvchilarda shakllanishi zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va kompetentliklar darajasini belgilash vazifalari muhim o'rin tutmoqda [1].

Bugun mamlakatimizda boshlangan ko'lamli va shiddatli islohotlar fan va ta'lim sohalari, xususan, til va adabiyot ta'limining samaradorligi uchun ham xizmat qilmoqda. Til insoniyat tarixida, xalq tamaddunida qanchalik bemiyl ahamiyatga molik bo'lsa, uni o'rganish, uning sinoatlari bilan oshno bo'lish shunchalik favqulodda zaruriy yumushdir. Olmon olimi V.Gumboldt aytganidek, “Er yuzidagi tillarning farqliligi ulardagi tovushlarning farqliligida emas, balki bu tillarda dunyoni ko'rishning farqliligidadir”. Tafakkur ham, tasavvur ham, hatto taxayyul ham tillarga ko'ra farqli jihatlarga ega [2].

Bugun yer yuzida yetti mingga yaqin til mavjud bo'lsa, ularning har biri muayyan milliy madaniyat va milliy mentalitetning asosidir. Ularning har biri mutlaqo o'ziga xos siru asrorlar mujassam bo'lgan bebaho boylik. Shuning uchun ham bu boylik sinoatlarini o'rganish, bu sinoatlarni bolalaikdan, yoshlikdan egallash jamiyatda qadim davrlardan aql egalarini o'ylatgan. Yer yuzidagi eng ko'hna muassasalardan bo'lmish qadim Sharq bag'rida tavallud va kamol topgan. Eramizdan oldingi uchinchi mingyillikning boshlarida, demakki, bundan besh ming yillar burun qadimgi Shumerda maktablar faoliyat ko'rsatgan va bu maktablarning ta'lim dasturlarida ikki asosiy tayanch mavjud edi. Ularning biri matematika, ikkinchisi esa ona tili hisoblangan. Ularning biri qorin qayg'usi ehtiyoji uchun, ikkinchisi – til ta'limi esa ruh, ya'ni qadr qayg'usi talabini qondirishga xizmat qilgan. Albatta, bugun ham shunday, maktabdir, oliy maktabdir, ona tili ta'limining bosh mo'ljalini inson ruhiy, ma'naviy olami. Maqsad, avvalo, millat qiyofasi va ma'naviyatini salomat saqlashdan iborat.

¹ “O'zbek tili va adabiyoti” kafedrası: v.b. dotsenti Toshkent davlat texnika universiteti

Yangi maktab qurish jarayonida mustamlakachilik qaramligidan xalos bo'lgan davlatlar katta qiyinchiliklarga duch keldilar, ular orasida til masalasi alohida o'rin tutdi. Mustamlakachilik davrida G'arbiy Yevropa ta'lim tizimi ko'plab mazlum xalqlarga o'z ona yurti tilida o'qitiladigan ta'lim tizimi joriy etildi. Mustaqillikka erishgach, ozodlikka chiqqan mamlakatlarning demokratik kuchlari maktab va kollejlarda ta'limni milliy tillarga o'tkazish choralarini ko'rishadi, bu esa til va ta'lim muammolariga olib keladi. Ta'lim tili muammosi O'zbekiston maktablari uchun juda murakkab va dolzarbdir. Ko'p millatli davlatimizda 10 dan ortiq til va lahjalar mavjud, shu tariqa maktablarda ta'lim tili o'zbek, rus, qoraqalpoq va ba'zi viloyatlarda tojik, qozoq tilarida darslar olib boriladi [3]. O'zbekiston mustaqillikka erishilishi bilan ta'lim tili muammosini demokratik asosda hal etish uchun qulay sharoitlar yaratildi. Aholining quyi qatlamlariga savodxonlikni joriy etish, o'quv va tarbiyaviy ishlar sifatini oshirish, ta'limni tark etish va takrorlash / ta'limning milliy tilda o'tkazilishi bilan ular o'quvchilarning ona tilida o'qish imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun xarkat boshlangandi va bu ishlar hali xam davom etmoqda.

Maktab amaliyotida til ta'limi favqulodda muhim ahamiyatga molik. Faqat ona tili ta'limida maqsad tildan tafakkurga qarab borish bo'lsa, noqarindosh til ta'limida ta'lim mantig'i tafakkurdan tilga olib boradi.

Zamonaviy maktabda, xususan, o'qitish tili muammosini hal qilishda sodir bo'layotgan jarayonlarni o'rganish, mamlakatimizda ta'limni rivojlantirishning ob'ektiv tendentsiyalarini aniqlash imkonini beradi, bu esa bungi kunga kelib o'zbek pedagogikasining muhim va dolzarb vazifasidan biri bo'lib kelmoqda.

Shunday qilib, jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar tilning rivojlanishini tezlashtirishga, uning ijtimoiy funksiyalarini kengaytirishga yoki aksincha, uning takomillashuvini sekinlashtirishga yordam beradigan sharoitlarni yaratadi. Xalqning zulmi uning tilini taqiqlash yoki buzish bilan birga keladi, qaramlikdan xalos bo'lish milliy tilning funksiyalarini kengaytirishga olib keladi [2].

Ishlab chiqarish vositalariga xususiy mulkchilik, ekspluatatsiya va zulm mavjud jamiyatda millatlar va tillar tengsizligi hukm suradi. Imperializm va mustamlakachilik hukmron xalqlarning tillarini boshqa xalqlarga singdirish va zaif, mazlum millat va millatlarning tillarini bostirish bilan tavsiflanadi. Mazlum xalqlarni zulmatga, jaholatga, huquqsizlikka mahkum etgan kapitalizm milliy tillar taraqqiyotida ham ortda qolmoqda. Ushbu tillarni qo'llash doirasi faqat kundalik muloqot bilan cheklangan. Ishlab chiqarishda, fanda, madaniyatda, ta'limda hukmronlik qiluvchi xalqning tili asosiy rol o'ynaydi [3].

Tillarning rivojlanishi va faoliyatidagi tub o'zgarishlar zamonaviy jamiyatda sodir bo'ladi. Xalqning tili savodsizlikka barham berish, qoloqlikka qarshi kurash, shaklan milliy va mazmunan sotsialistik madaniyatni yuksaltirishning samarali vositasiga aylanib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda til muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish mamlakatning milliy til masalasi bo'yicha ta'limotining izchil va qat'iy amalga oshirilishi tufayli mumkin bo'ldi.

A. Qodiriy mamlakatda bir millatga boshqa millatdan ustunlik beradigan majburiy davlat tili deb e'lon qilinishiga qat'iy qarshi chiqdi. Davlat tilining mavjudligi, uning fikricha, tillardan birini davlat va jamiyat hayotining barcha jabhalarida foydalanish uchun majburiy ravishda majburan joriy etishni nazarda tutadi deb ta'kidlagan. Shu tariqa, majburiy davlat tili, qoida tariqasida, davlatda yashovchi xalqlarning milliy tuyg'ularining buzilishiga, o'zaro ishonchsizlik va begonalashishga olib kelishini ishonchli isbotlab berdi[4]. Chunki "madaniyat" haqida qanchalik go'zal iboralar ayt mang, majburiy davlat tili bilan bog'liq. majburlash bilan, bolg'a bilan... Majburlash /tayoq/ esa faqat bir narsaga olib keladi: u buyuk va qudratli o' tilining boshqa milliy guruhlariga kirishini qiyinlashtiradi va eng muhimi, dushmanlikni kuchaytiradi, million yangi ishqalanish, tirnash xususiyati, o'zaro tushunmovchilik va hk. ..." [5].

Hozirda mamlakatimizda milliy madaniyat va tilni rivojlantirishda, shaxs shaxsini shakllantirishda ona tiliga katta ahamiyat berib kelinmoqda. Bu esa davlatda yashovchi barcha xalqlarga o'z ona tilida ta'lim olish imkoniyatini berishni, aholining madaniy darajasini oshirishning ajralmas sharti deb hisobladi.

Biroq, ta'lim tili muammosini demokratik asosda hal qilish davlatda yashovchi barcha millatlar tillarining teng va erkin rivojlanishi sharti bilan mumkin.

Yurtboshimiz ta'kidlaganidek, agar iqtisodiy, ma'muriy va madaniy sohalarida barcha tillarning erkin faoliyat yuritishi uchun shart-sharoit yaratilsa, har bir xalqning ona tilidagi maktablarning keng tarmog'i joriy etilsa, izchil demokratik respublikada xalq qaysi tilda gapirish foydali va qulay ekanligini o'zlari tezda tushunadilar [1]. Har qanday tilni tadqiq qilishda, uni o'rganishda bu muhtasham hodisa faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki xalq ruhiyati va madaniyatini ifodalovchi hodisa sifatida qaralishi zarur. Til o'qituvchilari buni hamisha yodda tutmoqlari maqsadga muvofiqdir. Ayni paytda ular faqat darsliklar bilan cheklanmasdan sohaga daxldor adabiyotlardan yetarli darajada xabardor bo'lishlari kerak.

Taassuf bilan aytish lozimki, ayniqsa, keyingi yillari maktab ona tili ta'limida grammatika masalalarining berilishiga g'ashlik bilan qarash, grammatikani, ta'bir joiz bo'lsa, ona tili darslaridan tamoman quvg'in qilishga huda-behuda urinish ko'zga tashlanmoqda. To'g'ri, ona tili darslarida grammatikaga keragidan ortiq o'rin berish maqsadga muvofiq emas, ammo undan tamoman voz kechish ham maqsadga olib bormaydi. Grammatika va mantiq har qanday nutq tirikligining tayanchi, har qanday nutq sog'lomligining zamini, bu ikki tushuncha va ularning metin qoidalari har qanday nutqni tutib turuvchi sinchlar silsilasidir. Ulug' donishmand bobomiz Forobiy grammatika va mantiq ilmining favqulodda ahamiyati haqida quyidagilarni qayd etgan: "Grammatika odamlar nutqini to'g'irlagani kabi– u shuning uchun ham vujudga kelgandir – mantiq ilmi ham xato kelib chiqishi mumkin bo'lgan joyda tafakkurni to'g'ri yo'ldan olib borish uchun aqlni to'g'rilab turadi. Grammatikaning tilga va til ifodalariga bo'lgan munosabati mantiq ilmining aql va aqliy tushunchalarga bo'lgan munosabati kabidir. Grammatika har doim til ifodalarida xatolar kelib chiqishi mumkin bo'lganda, tilning o'lchovi bo'lganidek mantiq ham har doim aqliy tushunchalarda xato kelib chiqishi mumkin bo'lganda, aql o'lchovidir". Grammatika va mantiqni bilgan, his qilgan odamgina to'g'ri va solim nutq tuzishi mumkin, aks holda ayrim "mutaxassislar" kabi boshqa til qolipidagi "til tashuvchilari" qabilidagi birikmalarni ishlataveradi, bunday ifodaning o'zbekchasi "til egasi" yoki "til sohibi" tarzida bo'lishi lozimligi uning xayoliga ham kelmaydi. Chinakam mustaqil, ijodiy tafakkurni grammatikasiz, faqat so'z yoki iboralarni yodlatish, matn o'qitish orqaligina shakllantirishning aslo imkoni yo'q. Ona tili o'qitish samaradorligini oshirish, savodxonlikni yuksaltirish borasidagi ayrim mantiqli-mantiqsiz takliflarning bayon qilinayotganligi, darsliklar bilan bog'liq antiqa-antiqa iddaolarning ilgari surilayotgani taassuflanarlidir. Kimdir "Ona tili" darsliklarida mashqlarning ko'pligidan yozg'irsa (axir, darslikdagi mashqlarning barchasi ustida ishlash shart emas!), kimdir tinish belgilarini tejamkorlik asosida qo'llashni taklif qiladi, ya'ni, masalan, ko'chirma gapli qo'shma gapni Juda to'g'ri qilibsan deb uning so'zini bo'ldi chol tarzida tinish belgilersiz yozish lozimligini asoslashga tirishadi, bunga asos qilib arab yozuvida tinish belgilari bo'lmaganligini, ular rus yozuvidan "ko'chirilgan"ligini ro'kach qiladi. Albatta, bu kabi iddaolarning ona tili ta'limini yaxshilash uchun sariq chaqalik qimmatini yo'q... [3].

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, yangi O'zbekiston til va ta'lim muammosi va uning echimlarini ta'minlashning ahamiyati shundaki, u ertangi kun egalari barkamol shaxs bo'lib rivojlanishi, raqobatbardosh muhitda o'z o'rnini topa oladigan, mantiqiy fikrlay oladigan, XXI asr amaliy kompetensiyalariga ega bo'ladigan yoshlarga sifatli ta'lim va tarbiya berish tizimini yaratishga hissa bo'lib qo'shiladi, deb hisoblaymiz.

Adabiyotlar

1. <https://lex.uz/docs/-5085887//> O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 06.11.2020 yildagi PQ-4884-son
2. Begimqulov U. Sh. O'zbekiston Respublikasi uzluksiz ta'lim tizimining ayrim jihatlari. - Toshkent. 2022.
3. Mahmudov N. Til va ta'lim muammolari// "O'zbekistonda xorijiy tillar" ilmiy-metodik elektron jurnal. № 5 (19) / 2017.

4. Погосова Н. О. (2022). Актуальные проблемы обучения второму иностранному языку и способы их решения. Проблемы романо-германской филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков, (18), 294-298.
5. Sharipov N.D. (2023) O‘zbekistonda zamonaviy ta’lim muammolari va ularni hal etish yo‘llari [Проблемы современного образования в Узбекистане и пути их решения]// Вестник науки и образования. № 1. 172-181

